

ESKİ MEZOPOTAMYA ÇİVİ YAZILI BELGELERİNDE KÖK BOYA:
HURĀTU
MADDER IN ANCIENT MESOPOTAMIAN CUNEIFORM DOCUMENTS:
HURĀTU

Hasan Ali ŞAHİN

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Letters, Department of History / Türkiye
hasahin@erciyes.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7391-7598

Şerife KOÇYİĞİT

Doktorant, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı / Türkiye
Ph.D. Candidate, Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of History / Türkiye
serifekocyigit04@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3301-8349

OANNES

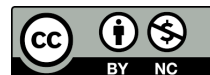
Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
6/1, Mart – March 2024 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **14.12.2023**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **01.03.2024**
Yayın Tarihi – Publication Date : **24.03.2024**
Sayfalar-Pages : **161 – 172**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1404810>

This article was checked by iThenticate®

Atıf – Cite as: ŞAHİN, H.A. – KOÇYİĞİT, Ş., “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Belgelerinde Kök Boya: Hurātu”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/1, Mart 2024, ss. 161 - 172.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
6/1, Mart – March 2024
161 – 172

Araştırma Makalesi / Research Article
Katkı Düzeyi: 1.Yazar: %50 – 2.Yazar: %50
Contribution: Author 1: %50 – Author 2: %50

ESKİ MEZOPOTAMYA ÇİVİ YAZILI BELGELERİNDE KÖK BOYA: HURĀTU

MADDER IN ANCIENT MESOPOTAMIAN CUNEIFORM DOCUMENTS: HURĀTU

Hasan Ali ŞAHİN – Şerife KOÇYİĞİT*

Öz

Eski Mezopotamya çivi yazılı belgeleri hem renk hem de boya isimlerine yer vermiştir. Kullanılan boyalar arasında *hurātu* isimli kırmızı renkli kök boya da yer almıştır. Akadca bir kelime olan *hurātu*, “Kızılkök, kök boya” anlamlarına sahiptir. Sumerce karşılığı ise ^{gis}HĀB/^uHĀB olarak bilinmektedir. İlgili kelimelerinin geçtiği birincil kaynaklar arasında Yeni Sumer, Eski-Orta-Yeni Babil, Orta ve Yeni Asur Dönemi metinleri öne çıkmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında kullanımı MÖ 2000’li yıllara kadar gitmektedir. Uzun ve istikrarlı bir kullanım görmüş olan *hurātu*, en eski kök boyalardan birisidir. İlgili boyanın kullanıldığı alanların başında tekstil endüstrisi gelmektedir. Özellikle deri yün kumaş gibi tekstil ürünlerinde kırmızı rengin elde edilmesi için *hurātu* kullanılmıştır. İlaveten kırmızı renkte ton ve kalıcılığı artırmak için şap ve mordan gibi hammaddelere de ihtiyaç duyulmuştur. *Hurātu’nun*

Abstract

Ancient Mesopotamian cuneiform documents include both color and dye names. Among the dyes used was a red root dye called *hurātu*. The Akkadian word *hurātu* means “red root” or “root dye”. Its Sumerian equivalent is known as ^{gis}HĀB/^uHĀB. Among the primary sources in which the related words appear, texts from the Neo-Sumerian, Old-Middle-Neo Babylonian, Middle and Neo-Assyrian periods stand out. Historically, its use dates back to 2000 BC. Having seen long and stable use, *hurātu* is one of the oldest root dyes. The textile industry is one of the main areas where the related dye is used. In particular, *hurātu* was used to obtain the red color in textile products such as leather and wool fabric. Additionally, raw materials such as alum and mordant were needed to enhance the tone and permanence of the red color. The production of *hurātu* was laborious and costly. It was generally used by courtiers and members of the temple. It was also

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author.

üretimi zahmetli olduğu için maliyeti yüksektir. Genellikle saray ve tapınak mensupları tarafından kullanım görmüştür. Ayrıca eski Mezopotamya’da bölgeler arasında bir haraç veya vergi ögesi olarak da alınmıştır. Makale “*hurātu* kelimesinin anlamı ve etimolojik kökeni” ve “çivi yazılı belgelerde *hurātu*” olmak üzere iki başlığa ayrılarak çalışılmıştır. Makalenin amacı belirlediğimiz Eski-Orta-Yeni Babil ve Orta-Yeni Asur Dönemi metinlerinden yola çıkarak eski Mezopotamya’da *hurātu*’nun üretimi ve mahiyeti hakkında bilgi vermek ve kimler tarafından ne amaçla, nerede ve ne zaman kullanıldığını tespit ederek hangi ürünlerde kullanıldığını saptamaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, çivi yazılı belgeler, kırmızı renk, kök boya, tekstil.

taken as an item of tribute or taxation between regions in ancient Mesopotamia. The article is divided into two sections: “The meaning and etymological origin of the word *hurātu*” and “*hurātu* in cuneiform documents”. The aim of the article is to provide information about the production and nature of *hurātu* in ancient Mesopotamia based on the texts of the Old-Middle-Neo Babylonian and Middle-Neo Assyrian Periods, and to determine who used it, for what purpose, where and when, and to determine which products it was used in.

Keywords: Ancient Mesopotamia, cuneiform texts, red color, madder, red, textile.

Extended Abstract

Although colors have always existed in the universe, color names and dye names began to be documented with the emergence of cuneiform written documents in the IVth millennium BC. The oldest known dye raw materials were produced in Ancient Mesopotamia, Ancient Anatolia, the Levant, and the Mediterranean region. The dye raw materials used include plant roots, liquids obtained from sea creatures, insects, minerals, and pigments. There are Sumerian and Akkadian dye names in cuneiform documents. One of the oldest root dyes used is *hurātu*. *Hurātu* is mentioned in cuneiform documents both as a plant name and as the name of a root dye, as the raw material for dye is obtained from this plant. Additionally, although *Hurātu* is the main raw material used to provide the red color, it alone is not sufficient for achieving the “intense red” color. Therefore, it also requires other chemical products such as alum and mordant. *Hurātu* was often used to dye textiles such as leather, wool, cloth, and linen red, and is considered by experts in the field as a “red-colored madder”. It was also used in medical texts as an herb in prescriptions for the treatment of diseases.

The Akkadian word *hurātu* means “red root” or “red root dye (Rubia Tinctorum-Madder)”. In CAD H, the word is translated as “dye made from plants or plant parts”. It is also known as a term for the plant itself and its parts. In AHW I, it is interpreted as “sumac” used for tanning leather. V. Donbaz concludes that *hurātu* means “a dye, (yellow/yellowish-green)”. S. Thavapalan, in his related study, states that *hurātu* is used to produce red wool, called tabarru, and red-brown colored tanned leather. Additionally, he stated that depending on the mordant used, various tonal differences can be

seen on the wool. The word is spelled *hurātu* in Babylonian sources, *hurūtu* in Assyrian dialect, and *hurētu* in Ugaritic documents. In addition, the Ugaritic word *puwatu* (*pwt*) appears to be the equivalent of the Akkadian *hurātu* in one text, spelled “*pu-wa-ti, = hu-re-tu4*”.

Experts have put forward various opinions as to whether the Sumerian words ^{giš}HAB, ^uHAB, and ^uHĀB are equivalent to *hurātu*. Oppenheim, based on Hh iii 496 (msl 5 137), has identified the equivalent of *hurātu* as ^{giš}HAB and interpreted its meaning as “sumac”. Sigrist expressed the same opinion based on the Ur III texts from Umma and suggested that *hurātu* should be read as ^{giš}ERĪN, considering it to be the same as Ī.RĪ.NA/E.RĪ.NA. Stol accepted the proposal ^{giš}HAB=Ī.RĪ.NA/E.RĪ.NA as “madder” and not sumac. Van Soldt investigated the distinction between ^uHĀB and ^{giš}HAB. Based on leather industry texts from Isin Dynasty I, Van de Mieroop argues that ^uHĀB is a dye, not a tanning agent, and concludes that ^uHĀB and ^{giš}HAB(.MEŠ) are different spellings of *hurātu*. Thavapalan, on the other hand, suggests that ^uHĀB and ^{giš}HAB are different plants and states that the Akkadian equivalent of ^uHĀB(^uTŪL[=HĀB].LÁ) in the 1st millennium was tullal.

Hurātu (GĪŠ.HAB) was used as a tanning agent in the leather industry during the Ur III and Isin dynasties. Another textile product in which *Hurātu* was used was wool. In ancient Mesopotamia, *hurātu* was needed to produce *nabāsu* and *tabarru* (red wool).

Hurātu dyes and *hurātu*-dyed textiles were not only produced in Mesopotamia but also in Phoenicia, central Syria, Palestine, Sāmirīna (Samaria), Kullania, Damascus, Arpadda (Arpad), and they were imported from Karkemiš (Carchemish), Que, Magidū (Megiddo), Sumur (Levant), Manšuāte, Ḥatarikka, Šūputu, Sam'al, and Tušḥan either for commercial purposes or as tribute items.

Among the primary sources that we utilize in accordance with the subject of our study are Old-Middle-Neo Babylonian and Middle-Neo Assyrian Period documents. Among modern sources, Benno Landsberger's “Über Farben im Sumerisch-akkadischen” (Über Farben im Sumerisch-akkadischen) in 1967 was the first and most notable study on color and dye terminology in ancient Mesopotamia. A. Leo Oppenheim in his “Essay on Overland Trade in the First Millennium B.C.” provided information on the words for color and paint. Veysel Donbaz in his “Complementary Data on Some Assyrian Terms (*huruḥurātu*, *huruḥuru*, *hurūtu*, *huḥuru*, *akalu*, *kirrum*)” has made determinations about the root dye *hurātu*. Philippe Abrahami, in his work “Wool in the Nuzi Texts”, has made findings on wool colors and dye types in Nuzi documents. Salvatore Gaspa, on the other hand, presented information on which colors and dyes were used in the textiles of the Neo-Assyrian period in his work “Textiles in the Neo-Assyrian Empire”. S. Zawadzki's “Garments of the Gods: Studies on the Textile Industry and the Pantheon of Sippar according to the Texts from the Ebabbar Archive” and “Garments of the Gods Vol. 2: Texts” works contain information on the *hurātu* root dye in the temple records of Sippar dated to the Neo-Babylonian period. One of the most important sources we used in our study is Shiyanthi Thavapalan's “The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia” written in 2020. This work is

among the most comprehensive and up-to-date studies on Ancient Mesopotamian color and dye terminology.

Our article is divided into two sections: “The Meaning and Etymological Origin of the Word *Hurātu*” and “*Hurātu* in Cuneiform Documents”. The aim of our article is to provide information about the production and nature of *hurātu* root dye in ancient Mesopotamia based on the Old-Middle-Neo Babylonian and Middle-Neo Assyrian Period texts we have identified, and to determine who, for what purpose, where, and when it was used, and to determine in which products it was used.

Giriş

Renkler evrende daima var olmasına karşın renk isimleri ve boya isimleri MÖ IV. Bin yıldan itibaren çivi yazılı belgelerin ortaya çıkmasıyla görülmeye başlanmıştır.¹ Evrende gerek doğal gerekse yapay olarak üretilip var olan pek çok renk vardır. Renkleri yapay olarak elde etmek için boyaya ve çeşitli malzemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Eski Mezopotamya, Eski Anadolu, Levant ve Akdeniz coğrafyasında bilinen en eski boya hammaddeleri üretilmiştir.² Kullanılan boya hammaddeleri arasında bitki kökleri, deniz canlılarından elde edilen sıvılar, böcekler, mineral ve pigmentler yer almaktadır. Çivi yazılı belgelerde Sumerce ve Akadca boya isimleri mevcuttur. Bunlar arasında kullanılan en eski kök boyalardan birisi *hurātu*'dur.³ *Hurātu* çivi yazılı belgelerde hem bitki ismi olarak geçmekte hem de bu bitkiden boya hammaddesi elde edildiği için boya ismi olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra *hurātu*, kırmızı rengini sağlamak için kullanılan temel hammadde olmasına rağmen tek başına “yoğun kırmızı” rengi için yeterli değildir. Dolayısıyla şap, mordan gibi diğer kimyasal ürünlere de ihtiyaç duymaktadır.⁴ Van De Mierop MÖ 2000'lere ait (III. Ur ve İsin Hanedanlığı) belgelerden hareketle kök boya ve şap arasındaki bağlantıyı terminolojik olarak açıklamaya çalışmıştır. Buna ilaveten *hurātu* bitkisinin Suriye ve Anadolu bölgesinde yoğun olarak yetiştiğini ve köklerinden elde edilen boya ile tekstil endüstrisinde renklendirici olarak kullanıldığını aktarmıştır.⁵ Oppenheim, *hurātu* kelimesinin Orta Asurca ve Nuzi metinlerinde yer almasından dolayı boya kaynağının ithal olabileceğini de önermiştir.⁶ *Hurātu* kökboyası genellikle deri, yün, kumaş ve keten gibi tekstil ürünlerini kırmızıya boyamak için kullanılmıştır ve alanın uzmanları tarafından “kırmızı renkli kökboyası” olarak kabul edilmiştir. Ayrıca tıbbi metinlerde hastalıkların tedavisi için hazırlanan ilaç reçetelerinde bitki olarak görev görmüştür.⁷ Kök boyalar insanların en eski ve en çok kullandığı hammaddelerden birisidir.⁸

¹ Warburton, 2014: 1.

² Quillien, 2019: 205.

³ Thavapalan, 2020: 331.

⁴ Landsberger, 1967: 169.

⁵ Nicholson - Shaw, 2000: 305.

⁶ Oppenheim, 1967: 242-243.

⁷ CAD H 247; Soldt, 1990: 347.

⁸ Geller, 2010: 98-112.

Çalışmamızın konusu gereğince yararlandığımız birincil kaynaklar arasında Eski-Orta-Yeni Babil ve Orta-Yeni Asur Dönemi belgeleri yer almaktadır. Modern kaynaklar arasında ise Eski Mezopotamya renk ve boya terminolojisine dair ilk ve dikkat çeken çalışmayı Benno Landsberger 1967’de “Über Farben im Sumerisch-akkadischen” eseri ile yapmıştır. A. Leo Oppenheim ise “Essay on Overland Trade in the First Millennium B.C.” adlı çalışmasında renk ve boya kelimelerine dair bilgiler sunmuştur. Veysel Donbaz “Complementary Data on Some Assyrian Terms (*huruḫurātu*, *huruḫuru*, *hurātu*, *huḫuru*, *akalu*, *kirrum*)” eserinde *hurātu* ile ilgili tespitlerde bulunmuştur. Philippe Abrahami “Wool in the Nuzi Texts” adlı eserinde Nuzi belgelerinde geçen yün renklerine ve boya türlerine dair tespitlere yer vermiştir. Salvatore Gaspa ise Yeni Asur Dönemi tekstillerinde hangi renk ve boyaların kullanıldığına dair bilgileri “Textiles in the Neo-Assyrian Empire” adlı çalışmasında sunmuştur. S. Zawadzki’ye ait “Garments of the Gods: Studies on the Textile Industry and the Pantheon of Sippar according to the Texts from the Ebabbar Archive” ve “Garments of the Gods Vol. 2: Texts” adlı eserler Yeni Babil Dönemine tarihlendirilen Sippar tapınak kayıtlarındaki *hurātu* kökboyasına dair bilgiler içermektedir. Çalışmamızda yararlandığımız önemli kaynakların başında ise S. Thavapalan’ın 2020’de kaleme aldığı “The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia” adlı eseri gelmektedir. İlgili eser eski Mezopotamya renk ve boya terminolojisine dair yapılmış en kapsamlı ve güncel çalışmaların arasında yer almaktadır.

Makalemiz “*Hurātu* Kelimesinin Anlamı ve Etimolojik Kökeni” ve “Çivi Yazılı Belgelerde *Hurātu*” olmak üzere iki başlığa ayrılarak çalışılmıştır.

Makalemizin amacı belirlediğimiz Eski-Orta-Yeni Babil ve Orta-Yeni Asur Dönemi metinlerinden yola çıkarak eski Mezopotamya’da *hurātu* kökboyasının üretimi ve mahiyeti hakkında bilgi vermek ve kimler tarafından ne amaçla, nerede ve ne zaman kullanıldığını tespit ederek hangi ürünlerde kullanıldığını saptamaktır.

***Hurātu* Kelimesinin Anlamı ve Etimolojik Kökeni**

Akadca bir kelime olan *hurātu*, “Kızılkök, kök boya (Rubia Tinctorum-Madder⁹)” manalarına sahiptir. CAD H’de söz konusu kelime “bitki veya bitki

⁹ Kök Boya Bitkisi (Rubia tinctorum-Madder) tarih öncesi çağlardan günümüze değin tekstil ürünlerini boyamada kullanılan en yaygın bitki köklerindenidir. Sadece Mezopotamya’da değil, Hellenistik ve Roma dönemlerinde de kırmızı-mor renk tonlarını üretmede ham renklendirici maddedir. Kök boya bitkisinin kırmızı boya hammaddesi olarak kullanılma tarihi Neolitik çağlara kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Amarna belgelerinde bazı mor-mavi renkli tekstil kökboyalarında madder karışımına rastlanıldığı düşünülmektedir. Mısırlılarda kırmızı elbise üretiminde kullanılmıştır. IV. Tutmosis’in mezar kalıntıları arasında çıkarılan koyu kahverengi kalıntılarda kökboyasından faydalanılmış olabileceği önerilmiştir. Yukarı Mısır Hanedanlığı ikonografisinde ve Edfu yazılarında rastlanan bir bitki isminin kırmızı boya bitkisi olan Rubia tinctorum olabileceği tartışılmıştır. María Julia Martínez García, 2020: 50-52.

Rubia tinctorum, “kök boya bitkisi” adıyla Türkçede karşılık bulmaktadır. Kök boya bitki türleri Akdeniz, Asya, Afrika ve Amerika bölgelerinde yetişmektedir. Kök boya bitkisi öğütülmüş köklerden elde edilen “alizarin” olarak anılan kırmızı bir boya için yetiştiriliyordu. “Madder”, <https://www.britannica.com/plant/madder>, Erişim Tarihi 09.03.2023; Rubiaceae familyasına ait çok yıllık çift çenekleri olan, ölçüleri 50-150 cm arasında değişim gösteren bir bitki türüdür. Kök boya bitkisi Türkiye’de yetişmekte ve tarihte önemli bir yere sahip tekstil ve

parçalarından yapılan boya” şeklinde tercüme edilmiştir. Ayrıca bitkinin kendisini ve parçalarını ifade eden bir terim olarak da bilinmektedir.¹⁰ AHW I’de deri tabaklamada kullanılan “sumak” olarak yorumlanmıştır.¹¹ V. Donbaz *hurātu* kelimesinin “bir boya, (sarı/sarımsı-yeşil)” anlamı taşıdığı sonucuna varmıştır.¹² S. Thavapalan ise ilgili çalışmasında *hurātu*’nun *tabarru* olarak adlandırılan kırmızı yün ve kırmızı-kahverengi renkli tabaklanmış deri üretmek için kullanıldığı belirtmiş, ilaveten kullanılan mordana bağlı olarak yün üzerinde çeşitli ton farklılıklarının görülebileceğini ifade etmiştir.¹³

Söz konusu kelime Babil kaynaklarında *hurātu*, Asurca lehçesinde *hurūtu*, Ugarit belgelerinde ise *hurētu* kelimesi ile okunmaktadır.¹⁴ İlaveten Ugaritçe’de *puwatu* (*pwt*) kelimesinin Akadca *hurātu*’nun karşılığı olduğu bir metinden anlaşılmaktadır ve söz konusu metinde “*pu-wa-ti,=hu-re-tu*” yazılışı ile yer almıştır.¹⁵

Sumerce ^gisHAB, ^uHAB ve ^uHĀB kelimelerinin *hurātu*’nun karşılığı olup olmadığı noktasında uzmanlar tarafından ortaya çeşitli görüşler konulmuştur. Oppenheim Hh iii 496 (msl 5 137)’a dayanarak *hurātu* kelimesinin karşılığını ^gisHAB olarak belirtmiş ve anlamını “sumak” olarak yorumlamıştır.¹⁶ Sigrist de Umma’daki III. Ur metinlerinden yola çıkarak aynı görüşü dile getirmiş, ilaveten İ.Rİ.NA/E.Rİ.NA kelimesi ile aynı olduğunu düşünerek *hurātu*’nun ^gisERİN şeklinde okunması gerektiğini önermiştir. Stol, ^gisHAB=İ.Rİ.NA/E.Rİ.NA önerisini “sumak” değil “kök boya” olarak kabul etmiştir. Van Soldt ^uHĀB ve ^gisHAB arasındaki ayrımı araştırmıştır. Van de Mieroop I. İsin Hanedanlığı’na ait deri endüstrisi metinlerinden yola çıkarak ^uHĀB’in bir boya maddesi olduğunu, tabaklama maddesi olmadığını dile getirmiş ve ^uHĀB ile ^gisHAB(.MES) kelimelerinin *hurātu*’nun farklı yazılışları olduğu sonucuna varmıştır. S. Thavapalan ise ^uHĀB ve ^gisHAB’ın farklı bitkiler olduğunu önermiş ve 1. Binyılda ^uHĀB(^uTÜL[=HĀB].LĀ)’ın Akadca karşılığının *tullal* olduğunu belirtmiştir.¹⁷

Çivi Yazılı Belgelerde *Hurātu*

Eski Mezopotamya çivi yazılı belgelerinde *hurātu* kökboyasının kullanıldığı alanların başında tekstil endüstrisi gelmektedir. Deri, yün, kumaş gibi ürünler kök boya ile renklendirmenin gerçekleştirildiği tekstil ürünleridir.

MÖ 24. yy.a tarihlenen İşar-damu hükümdarlığına ait (MÖ 2320) bir Ebla kaydında *hurātu* ile boyanmış yünlerden bahsedilmiştir.¹⁸

halı dokuma sanayiciliğinde geçmişten günümüze değin boyama işleminde kullanılan bitki türüdür. Söz konusu bitki Anadolu’da ve dünyanın pek çok ülkesinde anılan “Türk kırmızısı” renginin boya kaynağını oluşturmuştur. Şanlı - Çatalkaya Gök, 2017: 772-775.

¹⁰ CDA 121, CAD H 247; Schramm, 2010: 66.

¹¹ AHW (I) 358.

¹² Donbaz, 1988: 76.

¹³ Thavapalan, 2020: 337.

¹⁴ Thavapalan, 2020: 331.

¹⁵ Soldt, 1990: 323.

¹⁶ Oppenheim, 1967: 242; Thavapalan, 2020: 332.

¹⁷ Thavapalan, 2020: 332.

¹⁸ Thavapalan, 2020: 332-333.

Hurātu deri tabaklama¹⁹ maddesi olarak III. Ur ve İsin Hanedanlığı Dönemlerinde deri endüstrisinde kullanılmıştır.²⁰ Kırmızı boyalı deriler Erken İsin Hanedanlığı Dönemi'nde "KUŞ.ᵁHĀB", diğer belgelerde ise "KUŞ.SA₅" olarak bahsedilmiştir. Eski Babil Devri'ne tarihlenen İsin ve Tell Rimah çivi yazılı belgeleri *hurātu* ve *allaḫarum* "mordan" karışımı sonucunda boyamanın gerçekleştirildiğini aktarmaktadır. Mari belgelerinde ise ^{na4}*gabū* "şap" ile birlikte kullanıldığı kaydedilmiştir.²¹

Konuyla ilgili MÖ 1000-600'lü yıllara ait çivi yazılı belgelerde yaptığı çalışmada *hurātu* kelimesine odaklanan Driel-Murray, *Hurātu* kelimesinin Sumerce karşılığının bu belgelerde "meşe mazı" olarak çevrildiğini, ancak deri tabaklamada şapın meşe mazı ile değil, derileri kırmızıya boyamak için kök boya ile birlikte bir mordan olarak kullanıldığını ifade etmiştir. İlâveten 1950'lerden itibaren uzman Asurologların "meşe mazı" çevirisinin yanlış olduğunun farkına vardıklarını ve gerçek anlamının "kök boya bitkisi" olduğu düzeltmesinin ikincil literatürde tanınmadığını vurgulamıştır.²²

Deri işçilerinin vazgeçilmez üç ürünü arasında *alum* ^{na4}*gabū* "şap", *hurātu* "kök boya" ve *kalgukku* "mineral/macun" yer almaktadır. Mari belgelerinde şap ile *hurātu* deri ve kumaşların bronzlaştırılması ve renklendirilmesi içinde kullanılmıştır.²³

ARM 23, n 165 no'lu belgede *Tukkum* atölyesinde görevli deri ustalarına "1 adet sığır derisi ve 8 adet koyun derisi boyamak için şap ve *hurātu*" temininden bahsedilmektedir. İlgili belgenin Akadcasında yer alan "ana şarap ..." ifadesinin karşılığı "...yı boyamak için" şeklinde tercüme edilmiştir.²⁴ Aslında "ana şarap" yapısı hem boyama işleminde hem de deri tabaklamada kullanılmaktadır. Ancak ifadenin yanında yer alan malzemeler boyama için mi yoksa tabaklama için mi kullanılacağına dair bir ipucu oluşturmaktadır. ARM 23'teki bilgilere göre *şarāpu* fiilinin kullanımına bakılırsa, *hurātu* ile boyanan deriler kırmızı ya da kırmızıya yakın bir renkte olmalıdır.²⁵ *Şarāpu* fiili CAD Ş ve CDA'da "rafine etmek (metalleri ateşleyerek), (tuğlayı) ateşe vermek, yakmak, kırmızıya boyamak, boyamak, tabaklamada ıslatmak/doyurmak"²⁶ gibi anlamları ile verilmiştir.

¹⁹ Deri ana maddesi kollojenin bozulmadan ve koku yapmadan sağlam bir yapıya dönüştürülmesi, ardından derinin istenilen dolgunluk, sıklık seviyesine gelmesi için bazı sentetik ve/veya bitkisel maddeler ile işlenmesine "tabaklama" denir. Tabaklama işleminde yaygın olarak bitkisel ve mineral olmak üzere iki içerik kullanılır. Elmalı Gülbaş - Karakaş, 2017: 40. En eski iki tabaklama yöntemi arasında tavlama ve yağlama yöntemleri vardır. Tabaklama işleminde Eski Mezopotamya belgelerine göre; bitkisel tanenler aynı çözelti içerisinde çeşitli mineraller ile beraber kullanılarak gerçekleştirilmiştir. M. Levey tabaklama tekniğinin MÖ I. Bin yıl kayıtlarında geçmesine rağmen bu tekniğin aslında MÖ III. Bin yıldan beridir kullanılageldiğini ifade etmiştir. Eski Mezopotamya'ya dayanan ve günümüze kadar ulaşan deri tabaklama işlemi, modern teknoloji ve bilginin gelişimi ile deri endüstrisinde kullanılmaya devam etmektedir. Levey, 1957: 41-46.

²⁰ Landsberger, 1967: 169.

²¹ Thavapalan, 2020: 336-338.

²² Thomson, 2011: 82.

²³ ARM 23, s. 142-144.

²⁴ ARM 23 n 165, s. 168.

²⁵ ARM 23, s. 144.

²⁶ CAD Ş 102-104; CDA 334.

Mari belgelerinde *nabāsu* “kırmızı yün” elde etmek için *hurātu*’ya ihtiyaç duyulmuştur. Konuyla ilgili ARM 21 306:1-7 no’lu belgenin tercümesi şöyledir;

“2 mina *hurātu*, *nabāsu*’yu (kırmızı yünü) boyamak için...”²⁷

Hurātu kelimesinin geçtiği bir diğer arşiv ise Orta Asur Devri’ne ait Nuzi belgeleridir. HSS 13, 4 no’lu belgede Kip-kuşuh’un yaptığı 27 sila’lık harcama listesinde *hurātu* kökboyası kayıtlıdır. HSS 15 168A(R84) no’lu saray metninde “*ša hurātī*” ifadesi diğer renk ve boyalar ile birlikte giysilerin de yer aldığı bir listede yazılmıştır. HSS 15 212 no’lu belgede ise eski savaş arabalarında kullanmak için *hurātu* kökboyası ve 3 mina’lık yün harcaması kaydedilmiştir. HSS 14 239 no’lu belge ise yetiştirilen meyve ve bitkilerin bir listesi olup içerisinde *hurātu* kök boya bitkisi de yer almıştır.²⁸

Orta Asur Dönemi’ne tarihlenen A 47,11-13 no’lu tabletin tercümesi şöyledir;

“Toplam 7 ½ talent asma yaprağı ve 1 ½ talent tabaklama için sumak ve meyveler, toplam 9 talent *hurātu*-boyası.”²⁹

İlgili metin deri işçiliğinde kullanılmak üzere istenen malzemelerin listesidir. *Hurātu* kökboyası deri tabaklama işleminde de kullanılan bir hammadde olduğu için listede yer verilmiştir. Bir başka Orta Asur metninde bir deri işçisinin savaş arabası tamirinde kullanacağı bazı malzemeler ile birlikte 5 ^{1/3} mana miktarındaki *hurātu* kökboyasını ödünç alarak şahitler huzurunda geri vereceğine dair bir sözleşme düzenlediği görülmektedir.³⁰

Orta Asur Dönemi’ne ait A 305, 1-12 no’lu tablette ise *hurātu* şu şekilde geçmektedir;

“Kralın tahtı için 14 ^{1/3} mina ağırlığında 1 keçe minder, Saraya ait olan 14 mina kök boya (*hurātu*) ve 4 ^{2/3} mina gümüş ...”³¹

Renkli tekstil ürünleri özellikle kraliyet ailesine mahsustur. İlgili belgede *hurātu*, kralın tahtı için gerekli malzemeler listesinde yer almıştır. Aynı zamanda pahalı bir ürün olduğu için sarayın özel memurları tarafından muhafaza edildiği metnin devamından anlaşılmaktadır.

Yeni Asur ve Yeni Babil Dönemlerinde *hurātu* kökboyasının sık kullanıldığı metinlerdeki verilerden anlaşılmaktadır.³² Yeni Asur Dönemi saray arşivi kayıtlarında *hurātu* kökboyası ile renklendirilmiş yünlü dokumalar belgelerde kaydedilmiştir.³³ Ayrıca bir haraç ögesi olarak Maşuate’den Asur’a gönderilen ürünler arasında *hurātu* yer almıştır.³⁴ Yeni Asur Dönemi’ne tarihlenen SAA 07 116 no’lu keten ve yün hesabının yapıldığı bir tablette ise

²⁷ ARM 21 306:1-7, s.384-385.

²⁸ Abrahams, 2014: 283-295.

²⁹ Donbaz, 1988: 73.

³⁰ KAJ 130 <http://oracc.museum.upenn.edu/tcma/assur/P282144> Erişim Tarihi 31.10.2023.

³¹ Donbaz, 1988: 72.

³² Thavapalan, 2020: 334-35.

³³ SAA 07 115, SAA 07 116, <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/pager>, Erişim Tarihi 09.03.2023

³⁴ Dalley, 1996: 79-81.

gerekli ürünler arasında *hurātu* (GİŞ.ĤAB) kökboyasına yer verilmiştir.³⁵ *Hurātu*'nun MÖ 323-63 yılları aralığında ritüel törenlerinde de kullanıldığı bilinmektedir.³⁶

Yeni Babil Dönemi'ne tarihlendirilen Uruk ve Sippar tapınak kayıtlarında³⁷ tanrılar için adanan tekstil ürünlerinin yanında *hurātu* ve diğer hammaddelerin de yer aldığı görülmektedir.³⁸ Yün ve kumaşların renklendirilmesinde *hurātu* kökboyası da kullanılmıştır. Konuyla ilgili BM 83377:1-8 no'lu tabletin çevirisi şöyledir;

“Bēl-ētir-Nabū'ya 1 talent *hurātu* boyasına karşılık 1 talent yün verildi. Addaru ayı 5. Gün, Babil kralı Nabonidus'un 2. Yılı”³⁹

BM 63899:1-7 no'lu tabletin çevirisi ise şöyledir;

“Šamaš-aḥ-iddin oğlu Šāpik-zēri'ye TUG.KUR.RA giysilerinin boyanması için 2 ½ talent *hurātu*-boyası karşılığında 1 mina gümüş verildi. Abu ayı, 22. gün, Babil kralı Nabonidus'un 14. yılı.”⁴⁰

Babil kralı Nabonidus'un 14. yılına tarihlenen BM 114, 649 no'lu belgede ise 25 şekel kırmızı ipliğin *hurātu* ile boyandığı kaydedilmiştir.⁴¹

Hurātu bu dönemde Hatti bölgesinden ithal olarak getirilmiştir, ancak Anadolu'dan mı yoksa Suriye'den mi olduğu bilinmemektedir. *Hurātu*'nun fiyatına dair ise öne çıkan üç belge mevcuttur. BM 83377 no'lu belgede 1 talent yün için 1 talent *hurātu* satın alınmıştır. Boyanmamış yün ile *hurātu*'nun fiyatı aynı gözükmemektedir. Söz konusu dönemde 5 mina yünün fiyatının 1 şekel gümüş olmasından hareketle 1 talent *hurātu* yaklaşık 12 şekel gümüş veya 5 mina *hurātu* 1 şekel gümüş değerindeydi diyebiliriz. BM 63899 no'lu belgede ise 2 1/2 talent *hurātu* 1 mina gümüş mal olmuştur ve oran şekel gümüş başına 2,5 mina *hurātu*'dur ve boyanmamış yünden iki kat daha pahalıdır. BM 64869 no'lu belgede ise 12 şekel gümüş için 1 mina *hurātu* kaydedilmiştir. S. Zawadzki son belgede yer alan fiyat hesabını yukarıda geçen iki belgedeki fiyatlar ile karşılaştırdığında kabul edilemez olarak yorumlamıştır.⁴²

Bunun yanı sıra Sippar tapınak kayıtlarında *tabarru* için *hurātu* kökboyasının kullanıldığı tespit edilmiştir.⁴³ Mezopotamya tekstil endüstrisinde *tabarru* adı verilen yünler kırmızı/kahverengi veya kırmızı/turuncu renklerine sahiptir. *Hurātu* ve çeşitli malzemeler kullanılarak

³⁵ SAA 07 116, <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/P335781/> Erişim Tarihi 31.10.2023

³⁶ BagM Beih. 02, 005, <http://oracc.museum.upenn.edu/cams/gkab/P363269> Erişim Tarihi 31.10.2023

³⁷ Zawadzki, 2006: 1; Zawadzki, 2013: 1.

³⁸ Zawadzki, 2006: 40-49.

³⁹ Zawadzki, 2013: 413.

⁴⁰ Zawadzki, 2013: 463.

⁴¹ Thavapalan, 2018: 185.

⁴² Zawadzki, 2006: 41-42.

⁴³ Zawadzki, 2006: 40-49.

üretimi yapılmıştır.⁴⁴ Kırmızı renkli *tabarru* yünü, Mari kayıtlarında anlatıldığı gibi Bronz Çağı'nda da genellikle kök boya ve şapla işlenmiştir.⁴⁵

MÖ 7. yüzyıla ait bir Babil tabletinde, yünün şapla birlikte suda kaynatılıp ardından kökboyasıyla tekrar kaynatılarak nasıl kırmızı yün elde edilebileceğini anlatan bir kök boya ile boyama tarifi bulunmuştur.⁴⁶

Hurātu boyası ve *hurātu* boyalı tekstil ürünleri sadece Mezopotamya'da üretilmemiş aynı zamanda Fenike, orta Suriye ve Filistin, Sâmirîna (Samiriye), Kullania, Şam, Arpad (Arpad), Karkemiş (Karkamış), Que, Magidû (Megiddo), Sumur (Levant), Maşuâte, Hatarikka, Şüputu, Sam'al, Tuşhan bölgelerinden gerek ticari amaçlı ithal edilmiş, gerekse haraç ögesi olarak alınmıştır.⁴⁷

Sonuç

Renklerin elde edilmesini sağlayan araçlardan birisi kök boyalardır. Eski Mezopotamya'da *Hurātu* (ûHĀB ve gîsĪHAB) kelimesi kırmızı renkli kökboyanın karşılığı olarak saptanmıştır. *Hurātu*'nun kullanımı MÖ 2000'li yıllara kadar gitmektedir. III. Ur ve İsin Hanedanlığı da dâhil olmak üzere Babil ve Asur medeniyetleri tarafından kullanılmıştır. Özellikle saray ve tapınak kayıtlarında rastlanılmıştır. İlgili boyanın kullanıldığı alanların başında tekstil endüstrisi gelmektedir. Kökboyanın üretimi ve tekstillerdeki kullanımının artması bölgeler arası tekstil ticaretinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İlaveten *Hurātu*'nun Mezopotamya'ya Hatti bölgesinden ithal olarak da getirildiği saptanmıştır. Üretimi zahmetli ve maliyeti yüksek olduğu için Eski Yakınoğu'da bir haraç/vergi ögesi olarak da kullanılmasına sebep olmuştur. Son olarak baktığımızda günümüz boya endüstrisinin temellerinin Mezopotamya, Akdeniz, Anadolu coğrafyalarında atılıp yaygınlaştığını da söyleyebiliriz.

Kısaltmalar

AHw: Akkadisches Handwörterbuch

ARM: Archives royales de Mari

BM: British Museum

CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago

CDA: A Concise Dictionary of Akkadian

ĪĪ: Īar.ra=Īubullû

HSS: Harvard Semitic Series/Studies

MÖ: Milattan Önce

MSL: Materialien zum sumerischen Lexikon/Materials for the Sumerian Lexicon

SAA: State Archives of Assyria

⁴⁴ Thavapalan, 2020: 336-338.

⁴⁵ ARM 23: 148; ARM 21: 306; ARM 21: 310; Thavapalan, 2020: 172.

⁴⁶ Nørtoft, 2017: 45.

⁴⁷ Gaspa, 2018: 129.

Kaynakça

- ABRAHAMI, P., 2014. “Wool in the Nuzi Texts”, *Wool Economy in the Ancient Near East and the Aegean: From the Beginnings of Sheep Husbandry to Institutional Textile Industry*, Ed.: Catherine Breniquet ve Cécile Michel, Ancient Textiles Series 17, Oxbow Books, Oxford; Philadelphia, ss. 283-309.
- DALLEY, S., 1996. “Neo-Assyrian Tablets from Til-Barsip”, *Abr-Nahrain*, 34, ss. 66-99.
- DONBAZ, V., 1988. “Complementary Data on Some Assyrian Terms (ḫuruḫurātu, ḫuruḫuru, ḫurūtu, ḫuḫuru, akalū, kirrum)”, *Journal of Cuneiform Studies*, 40/1, ss. 69-80.
- DURAND, J. M., 1983. *Textes administratifs des salles 134 et 160 du palais de Mari ARM 21*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, S.A., Paris.
- ELMALI GÜLBAŞ, H. - KARAKAŞ S., 2017. “Deri İmalathanelerinde Tabaklama İşlemi Sırasında Kullanılan Kimyasalların Deri Yolu ile Temasında Karşılaşılan Olası Risklerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Belirlenmesi: Uşak İli Deri (Karma) Organize Sanayide Bir Uygulama”, *NWSA Academic Journals*, 12/1, ss. 37-53.
- GASPA, S., 2018. *Textiles in the Neo-Assyrian Empire A Study of Terminology*, 19, Walter de Gruyter Inc., Boston/Berlin.
- GELLER, M. J., 2010. *Ancient Babylonian Medicine Theory and Practice*, Wiley-Blackwell.
- BARDET, G. - JOANNÈS, F. - LAFONT, B. - SOUBEYRAN, D. - VİLLARD, P., 1984. *Archives royales de Mari 23-Archives administratives de Mari 1*, Éditions Recherche sur les Civilisations, Paris.
- LANDSBERGER, B., 1967. “Über Farben im Sumerisch-Akkadischen”, *Journal of Cuneiform Studies*, 21/1, ss. 139-173.
- LEVEY M., 1957. “Tanning Technology in Ancient Mesopotamia”, *Ambix*, 6/1, ss. 35-46.
- MARTÍNEZ GARCÍA J. M., 2020. “Technology and Production of Reddish Purple Vegetable Dye in the Bronze Age and Iron Age: Written Sources and Textile Remains in the Iberian Peninsula”, *SAGVNTVM Extra* 20, ss. 47-56.
- NICHOLSON, P. T. – SHAW I., 2000. *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- NØRTOFT, M. J., 2017. “The Red-Blue Conundrum an Archaeo-Linguistic Approach to Red Dyes and Blue Flowers in Prehistory”, *Archaeological Textiles Review*, 59, ss. 44-66.
- OPPENHEIM, A. L., 1967. “Essay on Overland Trade in the First Millennium B.C.”, *Journal of Cuneiform Studies*, 21/1, ss. 236-254.
- QUILLIEN, L., 2019. “The Economic Role of Coloured Textiles in Babylonia (1st Millennium BC)”, *Value of Colour Material and Economic Aspects in the*

Ancient World, Ed.: Shiyanthi Thavapalan and David A. Warburton, Berlin Studies of the Ancient World 70, Edition Topoi, Berlin, ss. 201-230.

SCHRAMM, W., 2010. *Akkadische Logogramme*, Göttingen University Press, Göttingen.

SOLDT, W. H. V., 1990. “Fabrics and Dyes at Ugarit”, *Ugarit-Forschungen* 22. ss. 321-357.

SORIGA, E., 2017. “Mari(ne) Purple: Western Textile Technology in Middle Bronze Age Syria”, *Treasures from the Sea: Sea Silk and Shellfish Purple Dye in Antiquity*, Ed.: Hedvig Landenius Enegren ve Francesco Meo, Ancient Textiles Series 30, Oxbow Books, Oxford; Philadelphia, ss. 84-86.

ŞANLI, S. H. – ÇATALKAYA GÖK, E., 2017. “Bitkisel Boyacılıkta Kökboyannın (rubia tinctorum l.) Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/48, s. 772-778. <https://www.sosyalarastirmalar.com/abstract/the-importance-of-madder-rubia-tinctorum-l-in-vegetable-dyeing-72485.html>

THAVAPALAN, S., 2018. “Purple Fabrics and Garments in Akkadian Documents”, *Journal of Ancient Near Eastern History*, 3/2, ss. 163-190.

THAVAPALAN, S., 2020. *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*, Brill, Leiden; Boston.

THOMSON, R., 2011. *The Role of Leather Science and Technology in Heritage Conservation*, University of Northampton, Doctoral Thesis, United Kingdom.

WARBURTON, D. A., 2014. “Ancient Color Categories”, *Encyclopedia of Color Science and Technology*, Ed.: Ronnier Luo, Springer, New York, ss. 1-9.

ZAWADZKI, S., 2006. *Garments of the Gods: Studies on the Textile Industry and the Pantheon of Sippar according to the Texts from the Ebabbar Archive*, Academic Press Vandenhoeck-Ruprecht, Fribourg Göttingen.

ZAWADZKI, S., 2013. *Garments of the Gods Vol. 2: Texts*, Academic Press Vandenhoeck-Ruprecht, Fribourg Göttingen.

İnternet Kaynakları

BagM Beih. 02, 005, <http://oracc.museum.upenn.edu/cams/gkab/P363269>, Erişim Tarihi 31.10.2023.

KAJ 130, <http://oracc.museum.upenn.edu/tcma/assur/P282144>, Erişim Tarihi 31.10.2023.

SAA 07 115; SAA 07 116, <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/pager>, Erişim Tarihi 09.03.2023.

SAA 07 116, <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/P335781/>, Erişim Tarihi 31.10.2023.

Madder, <https://www.britannica.com/plant/madder>, Erişim Tarihi 09.03.2023.